

KRONİK

Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle, Türkiye Cumhuriyeti'nde Evlatlık: Afro-Türkler

Mustafa Olpak, Afrikalılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği Başkanı

Giriş

Kölelik, tarih boyunca dünyanın pek çok yerinde rastlanan bir olgudur. Osmanlı'nın köklerinin olduğu Asya'da, Osmanlılardan önce Anadolu topraklarında, Roma İmparatorluğu'nda, Bizans'ta da kölelik vardı. Osmanlı döneminde ise köle ticareti sonucunda sadece Anadolu'da değil, bugünkü Irak, Tunus, Fas, Cezayir, Suudi Arabistan'a kadar yayılan bir coğrafyada ve Balkanlar'da geniş bir siyah nüfus yer almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kölelik aynı dönemde hüküm süren birçok ülkede olduğu gibi yasaldı. Ancak, Osmanlı'da kölelik anlayışı ve biçimi, "Atlantik köleciliği" denilen kölecilik anlayışından farklıydı. İslam hukukundaki azatlık sistemine dayalı bir kölelik anlayışı vardı; kölelerin ölünceye kadar köle kalmasına dayalı bir sistem söz konusu değildi. Osmanlı'da İslam hukukunun getirdiği bu anlayış ve köle üretimi gibi bir amaç güdülmemiş olması dolayısıyla Osmanlı'da köleler belli bir süre içerisinde azat edilip hür insanlar olabiliyor ve topluma karışabiliyordu. Bu anlamda, Osmanlı kölelik sistemi, açık kölelik sistemiydi ve kölelere Atlantik köleciliğinde olduğundan biraz daha iyi davranılıyordu; köleler, sarayın dışında, daha çok ev içi hizmetlerde, az da olsa küçük sanayide, askeriyenin mızıka ve bando alayları ile geri hizmetlerde kullanılıyordu. İslam köleciliği, açık kölelik sistemi nedeniyle olsa gerek, tarihçilerin çoğu tarafından bile gözden kaçırılan bir konu olmuştur. "Kölelik" denince ilk akla gelen Atlantik köleciliği, başka bir deyişle sürekli köle üretimine dayalı, kapalı kölecilik sistemidir.

Bununla birlikte, açık sistem Osmanlı köleciliği, daha doğrusu İslam köleciliği, Atlantik köleciliğinden daha uzun sürmüştür. Şeriatta köleciliğin

meşru bir kurum olarak ele alınmış olması, İslam toplumlarında köleciliğin ortadan kaldırılmasını zorlaştırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda köle ticaretini yasaklama girişimleri 1847 fermanı ile başladı. Ancak, Osmanlı'da kölelik topluma öyle nüfuz etmişti ki, 1857 fermanı bile insan ticaretini yasaklamada tam anlamıyla başarılı olamadı. Bu fermanlara her defasında ulemalar “Kölelik şeriatla var.” diyerek karşı çıkıyorlardı. Kölecilik, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, 1926'da şeriatın kaldırılması ile birlikte yasal dayanağını kaybetti ve böylece Cumhuriyet döneminde fiili olarak ortadan kalktı. Ancak, Cumhuriyet döneminde de, Osmanlı'dan miras kalan evlat edinmeye dair yasaların mümkün kıldığı başka tür bir kölelik olan “evlatlık” devam etti. 1956 yılında Birleşmiş Milletler'in bazı ülkelerde köleliğin sürdürülmesini önleyebilmek amacıyla almış olduğu bir karara ilk imza atanlar arasında yer alan Türkiye'de, ancak 1964 yılında kölelik artıkları, “evlatlık” ve benzeri uygulamaların yasal dayanakları kaldırıldı. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda 1847 fermanı ile başlayan köleliği kaldırma süreci bu topraklarda bir asırdan fazla sürdü.

Osmanlı toplumunda “köle” sözcüğü pek kullanılmazdı. Ev işlerinde kullanılan köleler ilk geldiklerinde acemi statüsündeyken, işi öğrendikçe kalfalığa yükselirlerdi. Özel işler için alınan kölelere ise “dadı”, “bacı”, “aşçı” gibi sıfatlarla hitap edilir; böylece sanki köleliğin olumsuz yönü saklanmış olurdu. Konaklarda yaşayan elit kesimin birden çok kölesi olması bir sosyal statü göstergesiydi.

Atlantik köleciliği erkek ağırlıklı bir sistemdi ve Afrika'dan getirilen kölelerin ancak üçte biri kadındı. Oysa İslam köleciliğinde, Afrika'dan getirilenlerin üçte ikisini kadınlar oluşturuyordu. Zamanla Osmanlı'da erkek köle kullanımı daha da azaldı. Osmanlı sarayında siyah ya da beyaz olsun haremde çalışan erkek kölelerin büyük bir kısmı hadım ediliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyıllar içerisinde binlerce Afrikalı köle gelmesine karşın bugün derisinin rengini koruyabilen Afrika kökenli nüfus azdır. Bunda, açık kölelik sisteminin payı büyüktür. Bu sistemde köleler belli bir hizmet süresi sonrası azat ediliyordu. Bir yasa olmamasına karşın, azat etme geleneği vardı ve kölesini azat ederek sevap kazanma inancı ile bu gelenek büyük oranda işlemiştir. Ancak, kölesini azat etmeyenlere de herhangi bir yaptırım uygulanmıyordu. Osmanlı'da azat etme süresi beyaz kölelerde yedi yıl, siyah kölelerde ise dokuz yıldır ama tüm bunlar sadece gelenekti, bu geleneğe hiç uymayanlar da vardı.

Bugün Türkiye'de, ataları Afrika'dan gelen kişilerin sayısı tam olarak bilinmemektedir. Bunun yanında, azat edilip topluma karışanların beyazlarla evlilikleri sürekli olduğundan, bu insanlar görünmezliğe bürünmüşlerdir. Ancak kendi içlerinde evliliklerin olduğu köylerde renk günümüze kadar korunmuştur.

1864'te kölelikten “evlatlığa” geçiş süreci başladı. Yasaklanmış olan köle ticareti yeniden başladı ve “evlatlık” uygulamaları Cumhuriyet döneminin ikinci yarısına kadar devam etti. Bu süreçte, köleler yerine “evlatlıklar” ortaya çıktı.

1894-1895 yıllarına gelindiğinde, Abdülhamit döneminde, aralarında İstanbul ve İzmir'in de bulunduğu çeşitli illerde misafirhaneler kurularak, özellikle azat edilmiş kimseler ve kimsesizler barındırılmaya başladı. İzmir'de şimdi Mithatpaşa Okulu olan binada, Halilrifatpaşa'daki Karantina'da, azatlı ve kimsesiz Afrika kökenliler barındırıldı. Osmanlı hükümeti İzmir'de yoğun olan bu azatlı köleleri, zaman zaman Karantina'dan alıp, o dönem “padişah çiftlikleri” denen, Aydın vilayetine bağlı on dokuz köye yerleştirmeye çalıştı. Böylelikle, bu insanların toplumsal yaşama uyum sağlamaları amaçlandı.

Bir dönem, elit kesimde moda haline gelen “evlatlık” kurumu özellikle İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde çok yaygındı. 1960'lara gelindiğinde ise yavaş yavaş evlatlıklar ücretli hizmetçi olarak görülmeye başladı; evlatlık alan aileler için bu durum daha az yük, daha az sorumluluk demektir. 1964 yılında kölelik ve benzeri uygulamaların kaldırılması ile yasalarımız, yüzyılı aşkın bir süreç sonunda ayıklanmış oldu. Yasak olmasına karşın hala bazı evlere “yardımcı” olarak alınan kızlar, söz konusu “evlatlıklar”, bilim insanlarının ve edebiyatçılarımızın ilgisini çekmiştir ve çeşitli eserlerde konu olarak işlenmiştir. Evlatlıklar konusunu uzunca bir süre takip eden ve araştıran Prof. Dr. Ferhunde Özbay bir makalesinde bu büyük sorunla yıllarca boğuştuğumuzu anlatmıştır. Türk edebiyatında evlatlıklar çok yaygın biçimde işlenen bir konu olmuştur. Takip edebildiğim kadarıyla evlatlıklardan bahseden 150 kadar roman, anı ve hikâye bulunmaktadır ve bunların hemen hepsi evlatlık kurumuna gayet eleştirel biçimde yaklaşmaktadır.

Evlatlık alanlarsa, yaptığım görüşmelerde, evlatlıklarına ne kadar iyi davrandıklarına ilişkin anekdotlar anlatmaktadırlar. Orta sınıfa mensup kadınlar, köyden gelen, pis, görgüsüz, hatta hastalıklı çocuklara medeniyet öğrettiklerini ileri sürmüş ama içlerinden sadece ikisi evlatlıklarını okula göndermiştir. Göndermeyenler ise, zorunlu olduğu halde evlatlıklarını neden okula göndermedikleri hakkında çeşitli bahaneler öne sürmüşlerdir. Üstelik tüm görüştüğüm kadınların, varsa, çocukları üniversiteyi bitirmiştir. Eskiden evlatlık olmuş on kadar kişinin hayat hikâyeleri orta sınıfın anlattıkları ile romanlarda anlatılanların bir karışımı gibidir. İyi ve kötü yönleri olan, hala izlerini taşıdıkları bir anıdır evlatlık olarak yetişmek.

Yüzlerce Afrika kökenlinin evlatlık olarak uzun yıllar kaldığı ailelerde, evlatlık alınan kişilerin çocuklarını da evlatlık olarak kullanmak yaygın bir uygulama olarak görünüyor. İzmir'de tanıdığım bir Afro-Türk aile bu duruma

örnek olarak verilebilir. 1950’lerde İzmir’e bağlı bir köyden, eski adıyla “padişah çiftlikleri” diye geçen köylerin birinden okutmak ve iyi bir aile kızı olarak yetiştirilmek üzere evlatlık verilen kız çocuğu, alan ailenin boğaz tokluğuna çalışan sürekli hizmetçisi olur. Ailenin öz kızı, okuyup Almanya’ya çalışmaya giderken evin hizmetçisini de yurtdışına sürükler. Yurtdışında bir süre sonra bir fabrikada iş bulan hizmetçi, kısa bir süre çalıştıktan sonra, İzmir’deki ailenin durumdan haberdar olması ve dönmesi için kendisine baskı uygulanması sonucu, hizmetçilik yaptığı eve geri dönmek zorunda kalır. Uzun bir süre sonra, “Annemi özledim.” bahanesi ile bir günlük izin alarak köyüne, annesine gider. Aynı köyde oturan Afrika kökenli bir gence o gün kaçarak hizmetçiliğine son verir. Okula gönderileceği umuduyla verildiği ama hizmetçilik yaptığı aileden ve hizmetçilikten ancak böyle kurtulmuş olur. Ne yazık ki, evlatlık alan ailenin kızları da hizmetçi kızın kızlarını düne kadar hizmetçi olarak kullanmışlardır.

Kendi ailemde de iki teyzem uzunca bir süre evlatlık olarak yaşamışlar. 1940’lı yıllarda çok büyük bir tesadüf sonucu karşılaşmışlar. Teyzelerim Zeynep ve Nuriye’nin evlatlık verildiği aileler nasıl olmuşsa birbirleri ile tanışmış, bir iki görüşmenin ardından dost olmuşlar. Bir aile diğerini İstanbul Büyükkada’daki evlerine yemeğe davet etmiş. Konuklar, yemek ziyafetinde kendilerine hizmet etmesi için hizmetçilerini de yanlarında götürmüşler. Ziyafet süresince hizmetkarlar koşuşturmuşlar; geç vakitlerde koşuşturmalar sona erince, hizmetkarların dinlenecekleri, sohbet edecekleri yer olan mutfakta sohbete dalmışlar. Birbirlerinden yıllar önce ayrılan ve artık birbirinin yüzünü hatırlamayan kız kardeşler Zeynep ve Nuriye, sohbet sırasında nereden geldiklerinden, kökenlerinden konuşurlarken kardeş olduklarını anlamışlar. Bağırış ve çığlıkları duyup mutfaka koşan aileler, bu inanılması güç olaya şahit olmuşlar. İki kardeş küçük yaşlarda birbirlerinden ayrılmak zorunda kaldıklarını, yıllardır birbirlerini görmediklerini, hayallerinde birbirlerini yaşattıklarını anlatmışlar. Aileler de bu manzaradan etkilenip her iki kız kardeşi özgür bırakmışlar. Yüzyıllardır parçalanmış ailelerde yıllar sonra bile buna benzer yaşantılar bulmak mümkündür. Bugün de Afro-Türk ailelerde annelerinin izlerini kaybeden onlarca çocuk vardır.

Afro-Türkler

Birinci kuşak yaşar...

İkinci kuşak reddeder...

Üçüncü kuşak araştırır...

Kölelik, tüm dinlerde olduğu gibi İslam’da da yasaklanmamış, “Kölenize iyi davranın.” gibi sözlerle kölelik insani olarak iyileştirilmeye çalışılmıştır.

Köle, bir insanın mal ya da para karşılığı aldığı malıdır. Köle sahibi, almış olduğu bu malı istediği gibi kullanma hakkına sahiptir; istediği yere götürebilmekte, istediği şartlarda çalıştırabilmekte, istediği birilerine hediye edebilmektedir. Bu yüzden Birleşmiş Milletler, almış olduğu kararlarla “Köleliğin her türlü gelmiş geçmiş en büyük insanlık suçudur.” ibaresiyle, köleliği ve kölelik benzeri uygulamaları kesinlikle yasaklamış ve suç saymıştır.

Türkiye’de binlerce insanı etkileyen köleliği kaldırmak, hele hele izlerini yok etmek, daha birkaç asır alacağı benziyor. Bu bölümün başında belirttiğim gibi Anadolu’da birinci kuşak tüm eziyetleri ile köleliği yaşayan kuşak olmuş; ikinci kuşak ise ana-babalarının yaşamak zorunda bırakıldıkları o yaşamdan utanmışlar, işi öz anne ya da babalarını inkâra kadar vardırımlardır. Her aile geçmişinden övgü ile bahsetmek ister. Peki, Afrika kökenli aileler geçmişlerinden nasıl bahsedecekler? Neler demeliler? “Benim dedem şu ağanın kölesiydi, ninem şu hanımın kölesiydi.” mi diyecekler? Bunları söylemektense, benim annem gibi inkâr yolunu seçerler. Renkleri simsiyah olmasına karşın, Afrikalı olmadıklarını komşularına ağlaya ağlaya anlatmaya çalışırlar. Bazı anne ya da babalar öz çocuklarını, küçük yaşta, yetimhanelere ya da hali vakti iyi olan ailelere vermek zorunda kaldılar. Çocukları büyüdüğü zaman çocuklarına anlatabilecekleri hiç ama hiç iyi bir geçmişleri olmadıkları için ikinci kuşak birinci kuşağı inkâr ederek, reddederek büyüdü. Üçüncü kuşak ise, her iki kuşaktan daha farklı düşündü. Bunda tüm dünyadaki kölelik karşıtlarının mücadelesi de etkili oldu. Üçüncü kuşak, Anadolu’da kendi geçmişini merak eden, sorgulayan, araştırmaya çalışan bir kuşak. Özellikle büyük şehirlerde yaşayan belli bir kesim, zaman içerisinde rengi ile de barışmaya çalıştı. Tabii ki farklı olmak toplumun tüm kesimlerinde dikkat çekiyor. Anadolu’daki farklı kültürler içerisinde kendisini gizleyemeyen tek kesim Afro-Türklerdir. Kendi içlerindeki evliliklerden doğan çocuklar ana rengini korudukları için kendilerini gizleme olanakları hiç yoktur.

Afro-Türkler 1926 yılında Medeni Kanun ile resmen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oldular. Kölelik ve onun uzantısı, artığı olan evlatlıkla ilgili yasalar 1964 yılında yürürlükten kaldırılmıştır ama bu hukuksal düzenlemeler sosyal yaşamda sizi korumuyor. Faklı olmak, hele rengi faklı olmak, kültürler beşiği Anadolu’da tüm yaşam süresinde pek çok ayrımcılığa, sözlü ya da vücut diliyle tacizlere neden oluyor ve bunu yasalar engelleyemiyor. Hele çocukluğunuzda yaşadıklarınızı üzerinizden atamıyorsunuz. Bu öyle bir şey ki, aynaya bakmak istemiyorsunuz. Annenize babanıza kızılıyorsunuz. Size hiç ama hiç sorulmaması gereken sorulara maruz kalıyorsunuz. Kendinizi nasıl savunacağınızı bilmiyorsunuz. Bildiğiniz tek yol, o ortamdaki hızla kaçmak oluyor. Tabii, sonsuza kadar kaçamıyorsunuz. Bu

başka bir şey; anlatarak yazarak da olmuyor. Bunları yaşamak gerekir ki sizi anlayabilsinler. Kölelik ve köleliğin uzantıları hiç bitmiyor. Yasaları kaldırmak ancak kısmi bir çözüm getiriyor.

Kölelik öyle utanılası bir durum olacak ki, resmi tarihimizde de pek görülmemiş. Aydınlarımız, tarihçilerimiz, sosyologlarımız ve diğer bilim insanlarımız köleliği göz ardı etmeyi yeğlemişler. “Kölelik” deyince her zaman akla Atlantik köleciliği gelmiş, İslam köleciliğine bakmak istenmemiş. İki elin parmak sayısını geçmeyen tarihçi, bilim insanı ya da edebiyatçıyı saymazsak, nasıl olur da bilim dünyası, binlerce aileyi doğrudan etkileyen, yaşamlarını alt üst eden, onları istemedikleri bir yaşam sürmeye zorlayan köleliğe gözlerini kapatır? Bunu anlamak çok zor.

Afro-Türkler Anadolu’da, daha çok Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yaşıyorlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde özellikle azatlı kölelerin çoğalması ile şu anda İzmir’e bağlı olan bazı köylere yerleştirilen Afro-Türkler, burada kendi içlerinde evlenmeleri için teşvik edildiler. Kimilerine bakacağı kadar toprak, kimilerine bir çift sığır, kimilerine belli miktarda para verildi. Köylerde kaldıkları sürece, yıllardır aynı bölgede yaşamalarından ötürü herhangi bir farklı bakışa maruz kalmamış olan bu insanlar, çoğu zaman renklerinin farklı olduğunu bile, hatırlatan çıkmazsa, unutmüş görünüyorlar. Aileler arasında birbirlerine çocuklarını bırakacak kadar güven oluşmuş. Afrika kökenlilerin sürekli bir arada yaşadıkları yerlerde sıkıntı yok. Sıkıntı, yaşadığı yerlerden başka bir yere gitme ile başlıyor. Sıkıntılarını, ayrımcılığın başı sonu da olmuyor. Erkek ya da kız çocuklar farklı etkileniyor, farklı sorulara muhatap oluyorlar: “Nerden geldiniz?” “Ne güzel Türkçe konuşuyorsun. Nasıl öğrendin?” “Sen Türk müsün?” gibi sorulara; ya da “Arap Arap” ya da “gündüz feneri” gibi alaycı sözlere maruz kalıyorlar. Daha da ileri gidenler oluyor; teninize parmağını sürüp rengin çıkıp çıkmadığına bakıyor ya da anneler sizi gördüklerinde yaramazlık yapan çocuklarına "Bak seni veririm giden Arap'a, yaramazlık yapma." diyor. Kimi çocuklar renginizden korkup kaçıyor. Tüm bu ve buna benzer durumları Afro-Türklerin büyük bir bölümü yaşamıştır. Köleliğin yasalarla kaldırılmış olması bunları engelleyememiştir.

Afro-Türk erkekleri bugün bile sosyal yaşamlarında kendi içlerine dönük yaşıyorlar. Hemen hemen tüm erkeklerde alkol alışkanlığı oluşmuş. Kızlarımız ise “Çocuklarım benim rengimde olmasın benden daha açık olsun.” düşüncesi ile beyaz erkeklerle evlenmeye çalışıyorlar. Bu düşünce ile hareket eden kızlarımızın evlilik hayatı çok kısa sürede sonlanıyor. Kızlarımız yalnız olarak kaçtığı yerden, kucağında bebeği ile anne evine dönüyor ya da evliliklerin öyle bir dönemine geliniyor ki, sözlü tartışmalarda genellikle koca, karısının rengi ile ilgili “pis kara marsık” gibi aşağılayıcı sözler sarf edebiliyor.

Tüm bunların araştırılması gerekir. Müslümanların da yaşadığı Hindistan'da Anadolu'dakinden daha fazla Afrika kökenli var. Fakat oradaki Afrika kökenliler neredeyse geldikleri ülkeleri ya da kabilelerini bilerek yaşıyorlar. Endonezya'da da durum Hindistan'a yakın. Anadolu'da ise bu insanlardan habersiz aydınlar, bilim insanları var. Neyse ki Afrikalılar Kültür, Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği'nin 2007'den beri her yıl Mayıs ayında düzenlediği Dana Bayramı etkinliklerine gelen yüzlerce Afro-Türk aile, her defasında birbirleri ile konuşurken akrabalarını buluyor. Bu etkinliklere annelerini, çocuklarını bulmaya gelenler oluyor.

Dernek olarak kadınların sosyo-demografik özelliklerini belirleme çalışmaları yaptık. Son yıllarda derneğe gelen araştırmacı ya da tarihçiler rehberlik ettik. Sözlü tarih çalışmaları yaptık. Yüzlerce Afro-Türk ile tanıştık, hikâyelerini dinledik, kayıtlar yaptık ve hala yapmaktayız. Bir kasabada sözlü tarih çalışması yaparken yaşlı biri geldi, sohbet arasında Afrika kökenli birini göstererek "Bu insanların nasıl geldiklerini en iyi ben biliyorum." diye söze başladı. Geçmişte yaşlı amcanın yakın bir akrabası deve yolculuğu yaparak hacca gitmiş; hac dönüşü hacca gittiğinin kanıtı olarak küçük bir Afrikalı kız çocuğu getirmiş. O günkü çalışmada böyle inanılması güç bir gerçekle karşı karşıya kaldık. Çalışmaların devamında Anadolu'ya bu yolla getirilen hatırı sayılır sayıda Afrika kökenli olduğunu anladık.

Gelenekler

Afro-Türklere dışarıdan ilk bakıldığında, kendilerine özgü gelenekleri ve kültürleri hemen hemen hiç kalmamış gibi görünüyor; ancak, derinlemesine araştırmalarda çıkan sonuçlar durumun pek de öyle olmadığını gösteriyor. Afro-Türklerin toplu olarak geleneklerini ilk kez hangi tarihte ve hangi bölgede uyguladıkları tam bilinmiyor. Bu geleneklerin başlangıç tarihine herhangi bir arşivde ya da herhangi bir makalede şimdiye kadar rastlamadık. Ancak, hafızaların canlandırılması ya da derinlemesine yapılan çalışmalarda, özellikle yaşlı kesimin hatırladıkları, hafızalarından tek tek çıkarttıkları ele alındığında, bu insanların gelenek ve görenekleri hakkında ele avuca gelen veriler elde etmek mümkün. Afro-Türkler arasında günümüzde yaşları bir asıra dayanan ve hala kendi yaşamlarını yardımsız sürdüren insanlar mevcut. Bu insanların bir kısmının kendi çocukluğuna dair anlatacakları olduğunu tahmin etmek zor değil. Bu insanlar yaşadığı sürece Afro-Türk gelenek ve görenekleri hafızalarda da olsa yaşayacak. Yasaklar insan hafızalarındakileri yok edemiyor, hafızalardakilerin yeniden ve yeniden düşünülmesini engelleyemiyor. Köleliği yasaklama girişimleri, fermanlar, yasalar geçmişin izlerini, yaşanmışlıkları nasıl

bir çırpıda yok edemediyse, o utanılası yaşamları yaşayanları ortadan kaldıramadıysa, o insanların hafızalarına yerleşenler de ölünceye kadar orada kalacaklar; Afro-Türklerin gelenekleri de onlar yaşadığı sürece yaşayacak.

Afro-Türkler, Afrika'nın çeşitli yerlerinden ve değişik kabilelerinden, farklı tarihlerde, büyük bir kısmı köle olarak Anadolu topraklarına getirilmişler. O tarihlerde Afrikalılar, birçoğu şimdiki adlarından farklı adlara sahip ülkeler, sultanlıklar ya da kabileler halinde, her kabilenin dili, geleneği, inancı birbirinden farklı olarak yaşamlarını sürdürüyorlardı. Anadolu topraklarında şu anda yaşayan Afro-Türlere bakıldığında da bu ayrımı görmek mümkün. Bu insanların, özellikle İstanbul ve İzmir'de uzun yıllar sürdürdükleri gelenekleri bugün farklı yerlerde yaşayan Afrikalılar bilmiyor. Ancak, her iki şehirde sürdürülen geleneklere bakıldığında, bunların, yaşanılan yerdeki koşulların da etkisiyle şekillendiği görülüyor. Örneğin, Afro-Türklerin her Mayıs ayında kutladıkları “dana bayramı” çoğunluğun benimsediği şekilde belirlenmiş. Günümüzde sürdürülen bu geleneğin kaynağına inildiğinde ilk göze çarpan, bugün Nijerya'da yaşamakta olan Yorubaların gelenekleriyle benzerliklerdir. Elbette, Anadolu'ya getirilen on binlerce Afrika kökenlinin hepsi aynı kültürden gelmiyordu. Ancak sürdürülen geleneklere bakıldığında, bunların ana hatları ile Yoruba kültürüne dayandığı söylenebiliyor. Yine belirttiğimiz gibi, derinlemesine yapılan araştırmalar, söz konusu geleneğin Afrika kökenlilerin Anadolu'da yaşadıkları bölgenin şartlarına, yaşanılan zorluklara göre dönüşerek süregeldiğini ortaya koyuyor.

Ünlü edebiyatçılarımızdan Reşat Nuri Güntekin'in Miskinler Tekkesi romanının ya da Halit Ziya Uşaklıgil'in İzmir hikâyelerinin yanı sıra birçok edebiyat eserlerinde zaman zaman Afrika kökenliler için “borusu tuttu” deyimini geçer. Bu eserlerde, İzmir'de o tarihlerde kutlanması yasak olmayan ve uzun süre kutlanmaya devam eden “dana bayramı”na katılan kalabalığın binlerce kişiden oluştuğundan söz edilmektedir. Çok daha sonraları tarihçi Günver Güneş'in yazdığı “İzmir'de zenciler ve zenci folkloru” makalesinde bu geleneğin bu topraklardaki yaşam biçimlerine göre şekillendiği gösterilmektedir. Başlangıç tarihleri bilinmemekle birlikte, İzmir ve İstanbul'da yoğunlaşan, binlerce insanı etkileyen bu etkinlikler, ne yazık ki herhangi bir arşivde, takvimlerde, resmi belgelerde yer almaz. 1924 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair yasa ile birlikte yıllarca sürdürülmeye çalışılan bu gelenek resmen yasaklandı. Köleliği kaldırma girişimleri yüz yılı aşan bir süreyi kapsadı ama kölelikle birlikte, uzun yıllar Afrika kökenlilerin sürdürdükleri, Afrika'dan getirdikleri kültürleri de yasaklandı. Çok farklı kültürlerin bir arada kardeşçe yaşadığı Anadolu topraklarında bu gelenek yasaklandı.

Daha önce de belirttiğim gibi, bu yasak Afro-Türklerin hafızalarından dana bayramı geleneğini yok edemedi. Bu insanların hafızalarında biraz geriye

gidildiğinde anımsayacağı çok şey var. 1964 yılının Mayıs ayında annemle İzmir’de oturduğumuz yerden şimdiki Yağhaneler ve Eşrefpaşa semtlerine giderek birkaç gün olmak üzere sabahtan akşama kadar ev ev dolaştık. Her çaldığımız kapı arkasından çıkan siyah amcalara annem sorular sorar; özellikle, çok hasta, bakıma muhtaç kişilerin olup olmadığını ve ölen kişileri araştırır. Çocuk aklımla hiçbir anlam veremediğim bu gezilere annem her defasında yanında beni de götürürdü. Toplanan tüm bilgileri annem daha sonra muhtemelen annesine, yani ninem Nuriye’ye verirdi. Ninem uzun yıllar saray içerisinde kalmasına rağmen iki kızının izini işte buna benzer yöntemle sürmüş; İstanbul’da şimdiki Çamlıca tepelerinde "Arap düğünü" dedikleri kültürel etkinlikler ve bu etkinliklerin yürütülmesinde büyük payları olan "godya"lar sayesinde kızlarıyla buluşabilmişti.

Anadolu’da Afrika kökenli topluluk içerisinde yüzyıllardır önemli görevler üstlenmiş olan godyalar, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, köle ya da evlatlık olarak alındıkları evin beyi ya da hanımının yaşam koşullarındaki anlaşmazlıkları gidermede görev almış ya da mahkemelik olan anlaşmazlıklarda kadıların bile başvurduğu kişi olmuşlardır. Afrika kökenlilerin yaşadıkları birçok köyde, kasabada ya da büyük şehirlerin mahallelerinde bazen birden fazla godya olabilmektedir. Doğum, ölüm, evlilik, taşınma gibi yaşamsal olaylardan haberdar olan godyalar, sorumlu oldukları topluluğun hafızası görevini de görürler. Şifa verirler, doğaüstü güçleri olduğuna inanılır. Genellikle kadın olan godyalar, sosyal yaşam içerisinde öne çıkan, kültürünü inatla sürdürmeye çalışan, Afrika kökenliler içerisinde saygınlığı olan çoğunlukla azatlı kölelerdir. Zaman zaman erkek godyalar da olmuştur.

Ben bile çocukluğumda birkaç kez dedemi ve ninemi kendi odalarında hiçbir anlam veremediğim ve başka bir yerde görmediğim çok hızlı hareketler yaparken görmüştüm. İleri yaşlarına rağmen, o hareketleri o çabuklukla nasıl yaparlardı bilmiyorum. Bir keresinde heyecanlanmış olacağım ki koşa koşa ninemin evine, çok yakın olan teyzeme koştum, “Nineme bir şeyler oluyor çabuk koşun.” dedim. Teyzem gelip gizlice ninemi o hareketleri yaparken görünce bana kızdı. “Yok bir şey, hadi sen dışarıya çık.” dedi. Yıllar sonra anlıyorum ki dedem ve ninem dana bayramlarında kendi kendilerine, evin içinde bile olsa kültürlerini inatla sürdürmeye çalışmışlar. 1924 yılında yasaklanan dana bayramını tek tek bile olsa bu insanlar inatla kutlamışlar. Sözlü tarih çalışmalarımızda anlaşıldığı üzere, İzmir ili içinde Torbalı’da Torbalı godyası öncülüğünde, Hasköy’de Hasköy godyası öncülüğünde, Selçuk’ta Selçuk godyası öncülüğünde dana bayramı uzun yıllar kutlanmış. Tulum köyündeki Afrika kökenli Sabriye teyze, bayramın 1940’lı yıllarda nasıl gizli gizli kutlandığını, “Şu tepenin arkasında toplanırlar. Her yöreden bizim

insanlarımız sabahın erken saatlerinde akın akın gelmeye başlar. Kimse görmesin diye de tepenin arkasındaki düzlük alanda herkesten habersiz sessiz sedasız kutlarlar. Akşama doğru parça parça geldikleri gibi giderlerdi.” diye anlatırdı. Yüz yaşını geçen ninemiz geçen yıl öldü.

Dana Bayramı

Mayıs içerisinde Afrika kökenlilerin yaptığı kutlamalar ve bu kutlamaları düzenleyen, şifa vermek, topluluğun belleği olmak gibi yetileri bulunan, güçsüz, yardıma muhtaç durumdaki Afrika kökenlileri korumak ve kollamak gibi görevleri olan godyalar Afrika'nın belli bir kültürüne, bugünkü Nijerya'nın Yoruba kültürüne dayanır. İstanbul'da bu kutlamalara "Arap düğünü" adı verilmiştir. Etkinlikleri yürüten lidere “godya” değil, “kolbaşı” denmiş, kutlamalar Çamlıca tepelerinde düzenlenmiştir.

İzmir'de bu etkinlikler “dana bayramı” adını almıştır. Dernek çalışmalarımızda görüldü ki, dana bayramı etkinlikleri İzmir'de Afro-Türklerin yerleştiği hemen hemen her yerleşim alanında uzun bir dönem sürmüştür. Aydın'ın Bafa köyündeki çalışmalarımızda bir asırdan fazla yaşı olan ninenin anlattıkları çok ilginçtir. Bizler dana bayramının ne olup ne olmadığını öğrenmeye çalışıyorduk. Saatler sonra nine, “Evet, sizler ‘godya arapları’ nı öğrenmek istiyorsunuz.” dedi (Anadolu'da Afrika kökenlilere “arap” diye hitap edilir. Halk arasında da bu böyledir.) ve anlatmaya başladı:

“Onlar başka. Arap onların rengi de. Bizlerden koyu onlar. Genellikle dağlarda yaşarlar. Pek uyumlu değildirler. Sürekli ellerinde tefleri, davulları ile gezerler. Onlar oyun kurarlar, onlar dana bayramlarının öncüleridirler. Şifacı dedikleri godya araplarıdır. Buranın dağlarında tepelerinde eskiden çoktu onlardan. Bizden birileri hasta oldu mu, yani beli incindi mi ya da kolu bacağı çıktı mı, birçokları dağlara çıkıp ya da haber gönderip çağırınca gelirlerdi. Yanlarında getirdikleri ot çöplerin kimini kaynatırlar, bir şeyler yaparlar hastayı mutlaka iyileştirirler, ondan sonra dümbeklere teflere vurarak geldikleri gibi giderlerdi. Onlar başka arap. Onlar godya. Onlar gibi bizler olamayız.”

Sonra İzmir Selçuk'taki yaşı 90'lara varan Gülsüm Nine de bizlere Selçuk godyalarını anlattı: “Ben o zamanlar yedi ya da sekiz yaşlarındaydım. Benim annem godya idi. Kızı sürekli hasta olan bir komşumuz vardı. Büyük şehirlerdeki doktorlara da çok götürmüşler fakat çare bulunamamışlardı. Komşumuz bir gün annemden kızına bakmasını istedi. Annem, ‘Sizin kızı biliyorum ama ben bir şey yapamam. İstersen Torbalı'dan büyük godyayı çağırabiliriz, ancak o iyileştirebilir.’ deyince komşumuz bu teklifi hemen kabul etti. Torbalı'ya haber gitti. Birkaç gün sonra, ‘geliyorlar’ haberleri ile halk yollarda karşılamaya çıktı. Godyalar, farklı rengarenk elbiseler, ellerinde dümbelekler, tefler ve tütsüler ile çala oynaya geldiler. O gün hasta evinin

önünde konakladılar. Dümbekler davullar sustu. Büyük godya, hasta evine, yardımcısı, hastanın annesi ve bir akrabası ile birlikte girdi. Saatler geçti. İçeriye kimseyi sokmuyorlar, sadece bazen dışarıdan içeriye ateş yakmak için odun giriyordu. Tüm mahalle merak içerisinde sessizce bekledi. Çok uzun zaman sonra içeriden sürekli yatan hasta kız çıkınca herkes çok şaşırıldı. Ben bildiğimden beri yatıyor, hiç kalkamıyordu. Kızın arkasından annesi, akrabası, en son büyük godya çıktı. Büyük godya çıkınca dümbekler ve tefler yeniden çalınmaya başladı. Kızın babası koşarak geldi, tüm mahalleye üç gün üç gece yemek verildi ve godyalar geldikleri gibi, teflerine vura vura oynaya oynaya uğurlanarak Torbalı'nın yolunu tuttular. Bu olayı hatırlayanlar sohbetlerde hala birbirlerine anlatırlar. İşte godya arapları bunlar. Dana bayramlarında tüm hünerlerini göstererek her arap'ın saygınlığını bir kez daha kazanırlar. Onların olmadığı dana bayramını kimse kutlayamaz bile. Onlar onlarca yoksulun çocuklarına bakarlar, onlarca kimsesize yardımda bulurlar, onları bizim tüm araplar dinler, onların dedikleri her şeye tüm araplar uyarlar.”

İzmir'e bağlı Yeniçiftlikköy'de hala yaşayan, artık ayakları vücudunu taşıyamaz durumdaki yaşı doksanı geçen nine dana bayramını ve godyaları şöyle anlatır: “Bizler de burada, işte şu meydana godyaların öncülüğünde ateşler yakarak dana bayramını kutlar, çok güzel oyunlar oynardık. Benim annem oyuna kalktığı zaman elinde tefi ile öyle bir oynardı ki, saatler sonra kendinden geçer yere düşerdi. Kimileri ise buna ‘borusu tuttu’ derlerdi. O günler yaklaştığında evlerimizde büyüklerimizin öğrettiği yemekler yapılır, ekmekler hazırlanıp fırınlara verilir. Bizler mayısın kaçında başlar kaçında biter bilmeyiz. Babamızın dana bayramlarında eline aldığı tef kapının arkasında asılı durur işte. O tef bize dana bayramının yaklaştığını haber verirdi ve hazırlıklar başlardı. İnanılması güç ama dana bayramı yaklaşırken kapının arkasında asılı olan tef kendi kendine yavaş yavaş çalmaya başlardı. Hatta ben çok küçükken bunu bilmediğimden ilk duyduğumda çok kokmuştum. Annem babam bana anlatmışlardı. ‘Korkma o tef bizim bayramımızın yaklaştığını haber veriyor.’ demişlerdi. Ben de alışmıştım. Hatta bahara doğru ‘Baba bu tef bozuldu herhalde, baksana bahar geldi ses seda yok.’ deyince, ‘Kızım o bozulmaz, zamanı yaklaştıkça illa bize haber verir.’ derdi. Gerçekten, çok geçmeden, tef yavaş yavaş çalmaya başlar, üç beş gün içerisinde artık sürekli çalınca dana bayramı kutlanmaya, ateşler yakılmaya başlanır, o gün kimse işe gitmez bunu da ağalar bildiği için izin almaya bile gerek duyulmazdı. Arapların oturduğu her evden herkes en iyi elbiselerini giyer, kimi evden tefler, kimi evden dümbekler gelir, bazı ağalar bazen yiyecekler ve miyavlar gönderirdi. Bazen üç beş aile, büyüklerin bildiği, oraların yemeklerini birleşerek yaparlardı. Oyunlar sırasında borusu tutanları, yere düşenleri kaldırırlar, oyun dışında dinlendirirlerdi ve daha sonra bu insanlar tekrar oyuna

eşlik ederlerdi. Godyalar oyuna çıktıklarında oyun alanını herkes açardı. Godyalar, tefleri ve dümbekleri ile öyle güzel oynarlardı ki seyretmeye doyulmazdı. Birçok köyde olduğu gibi bizim köyümüzde de godya kalmadı. Onlar çok gururlu çok onurlu araplardı, yavaş yavaş dağıldılar, başka yerlere gittiler. Senede bir gün olmasına rağmen o günü hepimiz, tüm araplar, küçüğünden büyüğüne, iple çekerdik. Artık dana bayramları da unutuldu. Yeni büyüyenler bilmezler. Godyalar gidince dana bayramları da unutulup gitti. Babam öldükten sonra kapının arkasındaki tef de sanki yok oldu. Babamdan sonra kimse görmedi. Biri mi aldı, kimse bilmiyor; ama ben tüm bunları yaşadım gördüm, şimdi kendi çocuklarımı bile inandıramıyorum. Hep anlattım godyaları, tefi; inandıradım, artık ben de anlatmıyorum.”

İzmir merkezdeki dana bayramlarının ilk yapıldığı döneme yetişen bir asır yaşındaki Şehriban teyzemizin anlattıkları ise şöyle: “Dana bayramları bugünkü ‘Bayramyeri’ dediğimiz alanda yapılırdı. Zaten oranın ismi de işte o dana bayramının ismi. Bizler ailece giderdik. Çok aşırı kalabalık olurdu. O günlere yakın, her arap’ın evinde telaş olur, herkes durumuna göre bir şeyler hazırlamaya çalışırdı. Bizlere çok önceden sadece dana bayramlarında giyilmek üzere alınan elbiseler giydirilirdi. Bizlerden çok bayramı izlemeye gelenler olur, çoluk çocuk tam bir cümbüş yeri olurdu. O günler yaklaştığında, bizler, bizim bazı arap kadınlar, sokaklardan günlerce topladıkları değişik renkli cam parçalarını şimdiki Kemeraltı Arap Hanı’nda, bir de Çimentepe nohut tarlasında ateş yakarak eritirlerdi. O zaman kadınlarda moda olan, kimisi ayaklara kimisi kollara takılan, işte bizim Arapların çam parçalarından yaptıkları helhelleri, helhelciler ‘dana bayramı hediyesi’ diye bağıra bağıra, sokak sokak dolaşarak satarlardı. Böylece bütün İzmir’in dana bayramının yaklaştığından haberi olurdu. Binlerce insan toplanır, alan hiçbir zaman yeterli gelmezdi. Hele o gün, aylardır cam parçalarını eriterek helhel yapanlar, bütün helhelleri satarlar, ellerinde hiç kalmadığında ise oyuna girer, saatlerce oynarlardı. Her mahallenin ayrı ayrı godyaları vardı. En büyük godyanın önünde sürekli bir ateş yanardı. Bizim Araplar küçük çocuklarının geleceğini öğrenmek için godyanın önünde saatlerce sıra beklerlerdi. Sırası gelene, büyük godya çocuğun gözlerine yakından bakarak önce tuhaf hareketler yapar; çocuğun bütün geleceğinin nasıl olacağını anlatırdı. Godya ne derse aynıları çıkardı. Bir kaç kez beni de öyle baktırdılar ama her defasında godya iyi şeyler söylemediği için annem benim için hep ağlardı, çok çekeceğimi ta o zamanlar söyleyen godya neler dedi ise aynılarını yaşadım, hala yaşıyorum. Dana bayramlarının en güzel, seyretmeye doyamadığımız anları ise her mahallenin godyasının bir anda oyuna girdiği anlardı. Çok büyük alkış kopar, yer yerinden oynardı. Her bir godya yere düşene kadar oynarlardı. Ayrı ayrı marifetleri vardı; kimi süpürgeyle, kimi elindeki tefle, kimisi de suyla oynardı. Kimi oyunlar sokaklara taşardı. Godyalar mahalle mahalle gezerek ellerinde tefler dümbekler oynarlardı.

Sonraları hükümet yasak etti dana bayramını. Neden bilmem. Birileri bir şey mi yaptı da hükümet kızdı bilmiyorum ama yasaklandı hükümet tarafından. Bayramyeri'nden sonra Temaşalık'a taşındı dana bayramı. Bizler oraya da çok gittik.”

İzmir İkiçeşmelik arkasındaki Temaşalık, o tarihlerdeki Müslüman mahalleleri idi. Afrika kökenlilerin de o zamanlar çoğunlukta oturdukları semtlerden biriydi. Bugün bile, birkaç aile de olsa hâlâ oturanlar var. Bir gün etrafa bakınarak gezinirken yaşlı bir amca “Evladım dana meydanını arıyorsan ilerden sola dön, merdivenlerden inince orası. Dana meydanını şimdikiler bilmezler.” dedi. Amcaya “Nasıl anladın ne aradığımı?” diye sorunca, “Oğlum rengin seni ele veriyor. Senin sormana gerek yok.” dedi. Şaşırdım. Bugün hala küçük de olsa, o meydan duruyor. Oranın yaşlı kişilerine sorduğunuzda hemen anlatmaya başlarlar, “Araplar burada toplanırlar, dana bayramı yaparlardı.” diye. Dana meydanından az daha aşağıya indiğinizde Afrika kökenli Rukiye Teyze'nin evine gelirsiniz. Rukiye Teyze ise dana bayramını ve godyaları şöyle anlatır: “Ben dana bayramı yapıldığı yıllarda çocuktum ama hatırlarım. Bir sene annemiz bize en yeni elbiselerimizi giydirdi, bu gün sizi godyaya göstereceğim deyince hepimiz çok heyecanlandık. Godyanın ismini birkaç kez duymuştum ama kendisini o güne kadar hiç görmemiştim. Dana bayramı günü büyük bir heyecanla gittik, çok kalabalıktı. Saatlerce godyanın yanına ulaşmaya çalıştık. Godyanın önünde bir ateş yanıyordu. Godya simsiyah kocaman gözleri, kabarık saçları olan... Ellerinde boynunda takıları vardı; yüzüne bakmaya korkuyordum. Bir ara ağlamaya başladım, annem zor sakinleştirdi. Godya bizlere bakmaya başladı. Kime baktıysa o kişi gelecekte ne olacaksa o kılığa giriyordu. Bir abime baktığında sarhoş gibi oldu, sallanmaya başladı, bir süre sonra düzeldi: ‘Bu, sürekli içecek, sarhoş sarhoş dolaşacak, bir kıyıda ölecek.’ dedi. Sıra bana geldiğinde godya uyumaya başladı. Kumru gibi ses çıkartıyor, ‘gugug gugug’ diye uyuyordu. Bir süre uyuduktan sonra uyanınca, anneme, ‘Bu sürekli uyuyacak.’ dedi. Ben de yıllardır sürekli uyuyorum.”

Rukiye Teyze yıllar önce hastalanmış, bir kolu felç olmuş ve yıllardır evinde uyuyor. Buna benzer dana bayramı ile ilgili daha birçok gerçek hikâye bulmak mümkün. Özellikle İzmir’de binlerce insanı etkileyen dana bayramı herhangi bir takvimde yer almaz, bu anlatımlar hiçbir arşivde yoktur ve dana bayramı da godyalar da zamanla unutulmaya başlamıştır.

Günümüzde Dana Bayramı

Kasım 2006’da Afrikalılar Kültür Dayanışma ve Yardımlaşma adı altında derneğimizi Balıkesir Ayvalık’ta kurduk. Derneğin kuruluşu, İzmir’de ve

değişik köylerde oturan üç otobüs yaşlı-geç, kadın-erkek Afro-Türkün katılımı ile gerçekleşti. Bunun dışında, Ege Bölgesi'nin değişik yerleşim merkezlerinde oturan birçok Afro-Türk de kendi imkânları ile geldi. İzmir yöresinde dana bayramının yasaklandığı tarih olan 1924'ten sonra Afro-Türklerin bir araya geldikleri en kalabalık ortamdı. Yaklaşık seksen yıl sonra Afro-Türkler Ayvalık'ta yeniden bir araya gelmiş oldu. Burada bile üç aile kendi akrabalarını bulmanın sevincini yaşadılar. Yıllar önce İzmir dana bayramında görüşen aileler arasındaki bağlar, daha sonra değişik yerleşim yerlerinde yaşamak zorunda kaldıkları için ve dana bayramları tekrarlanmadığı için kopmuştu. Yüzyıllarca Afro-Türkler arasındaki iletişimi dana bayramları sağlamıştı. Ancak sonraları, büyük oranda yoksullukları devam ettiğinden, büyük çoğunluğu akrabalarını arayamamış, bulamamışlardı. Ayvalık toplantısı ve derneğin açılışı, bu anlamda, sevinçler, özlemler ve gözyaşları arasında gerçekleşti.

Ayvalık'ta birbirimize verdiğimiz sözler sonucunda, 2007 Mayıs itibarıyla, yaklaşık seksen yıllık bir aradan sonra dana bayramları yeniden kutlanmaya başladı. Atalarımızın İzmir ve yöresinde kutladıkları dana bayramı kültür mirasına tekrar sahip çıktık ve İzmir Torbalı Efeoğlu piknik sahasında, ulaşabildiğimiz, getirebildiğimiz kadar Afro-Türk ile bayramımızı kutladık. Bu dana bayramında da Milas'taki aileler Torbalı'daki akrabaları ile buluşmuş oldu. Yıllar sonra ilk dana bayramı buluşmamızda yaşlısı genci birbirleri ile kucaklaştı. Yasaklanmadan önceki dana bayramlarını görenler ve bilenler, gençlere dana bayramlarının önemini, mutlaka her yıl kutlanmasının neden gerekli olduğunu anlatmaya çalıştılar. Bütün gün, birçok Afro-Türk böyle bir birlikteliği gerçekten de çok özlemiş olacak ki, günler önce evlerinde hazırladıkları yiyecekleri herkes tatsın diye masa masa dolaştıranları, zorla yedirmeye çalışanları gördük.

2008'de dernek olarak daha bilinçli, daha duyarlı hazırlanmaya çalıştık. Dernek aracılığıyla bulunan sponsorun da katkıları ile İzmir içinden, Tire'den, Aydın'dan, Çırpı Hasköy, Yeniçiftlik gibi köylerden kaldırılan yirminin üzerinde otobüs ile Efeoğlu piknik sahasını doldurmaya çalıştık. İstanbul, Denizli, Muğla'dan Afro-Türklerin katılımı ile dana bayramının eski günlerine yaklaşmış olduk. Birçok kadın ve erkek, yıllardır sakladıkları ya da günümüzde bulabildikleri Sudan kıyafetleri, özellikle Nijerya Yoruba kültürünü çağrıştıran giysiler ile bayrama katıldılar. Afrika geleneğinde kullanılan çalgılar eşliğinde, coşkuyla kucaklaşarak dana bayramı kutlanmış oldu.

2009'da ise dernek çalışmalarımızla atalarımızın mirasına daha çok sahip çıkmak ve dernek içerisinde Afro-Türkler ile ilgili daha çok çalışma yapmak gerektiğini daha iyi anlayarak, kültür bakanımıza ulaştık. Bakanımız, bir İzmir ziyareti sırasında, bizlerle görüşme olanağı yarattı ve görüşmemizin sonunda bundan sonraki etkinliklerimize bakanlığın destek olacağını bildirdi. "2009

Afrikalı Türkler Buluşması” adı ile hazırladığımız kültürel proje, bu görüşmenin olumlu etkisiyle, “Bahar Şenliği” adı altında bakanlıktan onay ve destek aldı. Böylece, bir kez daha Efeoğlu piknik sahasında buluşmamıza vesile oldu. Afro-Türkler seslerini toplumun daha büyük bir kesimine duyurmaya başladı. Özellikle bu yıldan başlayarak birçok üniversitenin çeşitli bölümleri Afro-Türkler konusunu araştırmaya ve/ya da bu konuda tez çalışmalarına başladılar.

2010 yılına gelindiğinde, “ofis desteği” adı altında aldığımız destek sayesinde çalışmalarımızı daha iyi örgütlenerek yapmaya başladık. Bu destek sayesinde arşivleme çalışmaları başladı. Bunun yanı sıra, aynı kurumdan “Buluşmalar” adlı proje desteği ile yıllardır hiç ulaşamadığımız Aydın Söke, Burdur Bucak, Denizli Tosunlar ve Adaköy gibi Afro-Türk'lerin yıllardır yaşadıkları yerlerdeki kardeşlerimizi, akrabalarımızı bulmaya başladık. Ofis desteği bizlere de ayrı bir güven verdiğinden, çalışmalarımız sistemli ve verimli olmaya başladı. Arşivlemenin yanında, her çalışmanın ayrı ayrı tutulan raporları sayesinde, araştırma ve çalışma için derneğimize yurtiçi ve yurtdışından gelen araştırmacılara kılavuzluk yapar hale geldik ve böylece konu üzerinde ciddi çalışmalara uygun zemin hazırlandı.

2010'dan başlayarak, yerel belediyelerin, özellikle de Bayındır Belediyesi'nin büyük desteği ve hazırladığımız projelere farklı kurumların verdiği destekler ile Dana Bayramları daha bilinçli olarak, daha çok katılımcı ile düzenlenmeye başladı. Yurtdışından katılımlar da bu tarihlerde görüldü. 2010-2011-2012 etkinlikleri ve yapılan paneller, fotoğraf sergileri sayesinde, yurtiçinde başta İzmir ve İstanbul olmak üzere pek çok yerde, hatta yurtdışında, Afro-Türklerle ilgili sunumlar yapılmaya, bu konu konuşulmaya, araştırılmaya başladı

2012 yılında ise, farklı kurumların desteğini alarak etkinlikleri Bayındır Belediyesi sınırları içerisine taşımış olduk. 2012 dana bayramına, Afro-Türkler dışında, yurtiçi ve yurtdışından gelen konuklar, Afrika'nın çeşitli ülkelerinden Türkiye'ye okumak için gelen öğrenciler ve ilk defa küçük de olsa bir Afrikalı müzik ve dans topluluğu katıldı. Afrikalı öğrencilerin birçoğu bayrama yerel kıyafetleriyle gelirken, Afrikalı müzik ve dans topluluğu kutlamalara ayrı bir renk kattı ve yıllar sonra ilk defa, aslına en yakın dana bayramı kutlaması olduğu duygusunu oluşturdu. Afrika giysileri, dansları, müzikleri ile Anadolu kültürü içerisinde tam bir Afrika'yla kültür köprüsü kurulmuş oldu. Afro-Türkler de, Afrika kültürünü sinema, televizyon ve internet gibi medya aracılığıyla değil, doğrudan ve bu kadar yakından izledi, hatta müzik ve danslara coşkuyla eşlik etti. Afrika danslarına eşlik eden Afro-Türkleri izlerken yanıma gelen bir öğretim görevlisi, Afro-Türklerin Afrika kökenlilerin

oyunlarına bir iki bocalamadan sonra nasıl hemen uyum sağladığına dikkatimi çekti. Gerçekten ben de o gözle baktığımda çok şaşırıdım. Yıllar sonra aslına uygun etkinliği hemen hemen yakalamaya çalıştık. Kelimenin tam anlamı ile kültürlerarası buluşma gerçekleşti; herkes hemen kaynaştı, birbirlerine dansları öğretmeye çalıştılar. Müziklerin, dansların, oyunların, kültürlerin birbirlerine karıştığı büyük bir kültürel gösteri oldu. 2012 dana bayramı, yaşlısı genci ile İzmir'in birçok yerleşim yerinden gelen Afro-Türklerin, Sudanlı, Kenyalı, Libyalı, Nijeryalı, Ganalı ve Tanzanyalı konuklarla birlikte bulunmaları, konuşmaları, dans ve müzikle kaynaşmaları hem Afrika'dan gelen konuklar için hem de Afro-Türkler için ayrı bir önem, ayrı bir anlam taşıyordu. Yıllar sonra bile olsa, bir gün bile olsa, torunlara anlatılacak çok güzel anılar yaşandı.

Afro-Türklerin Bugünkü Sosyal Yaşamları

1926 Türk Medeni Kanunu ile Afro-Türlere vatandaşlık hakları verilmiş, kölelik ve evlatlık uzantıları yasalar ise hukukumuzdan 1964 yılında temizlenmiştir. Afro-Türkler, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçeli uzun yıllar olmasına karşın, yaşadıkları sorunları hala çözmekte zorlanıyorlar. Yoksulluk, renk ayrımcılığı, içe kapanıklık, görünmezlik atalarından miras olarak kalmış sosyal yaşantılarında. Gezdiğiniz yerleşim yerlerindeki Afro-Türkler ile sohbetlerde bütün bunlara rastlamak, bunlarla ilgili gerçek yaşantıları dinlemek mümkün olsa da, birçok Afro-Türk kimi hikayelerini, çok iç acıtıcı olduğu için, ömürlerinin sonuna kadar kendilerine saklamayı yeğlerler, kolay kolay kimseye anlatmazlar. Cumhuriyete denk gelen ikinci kuşağın inkâr ve reddetmeleri ile yaşadıkları kopukluklar devam etmektedir. Bugün bile annesini arayanlar var. Bugün bile yakın akrabalarını arayanlar var. Birçoğu kökenlerini bilmezler, geçmişlerini araştırma sorgulama geleneğini hiç kazanmamışlardır.

Erkeklerde ve kadınlarda farklı ve gizli sarsıntılar oluşmuştur. Birçoğunda bu sarsıntılar çocukluklarında yaşadıkları, karşılaştıkları birkaç olayla derinleşmiştir. Birçoğunun renklerinden ötürü yaşadıkları olaylar tüm yaşamlarını etkilemiştir. Geçmişlerinden kurtulmak için, kendi kültürlerinden kalanları hızla yok etmişlerdir. Yemek geleneklerini bile unutmaya çalışan başka bir topluluk var mı bilmiyorum. Yaşadıkları yerleşim birimlerinde "Biz de sizdeniz. Rengimize bakmayın." der gibi o topluma hızla ayak uydurmaya çalışmışlardır. Atalarından kalan her şeyi bir daha görmemek üzere yok etmişler: giysileri, çocukluktaki oyunlarını, büyüklerinin örf ve adetlerini, kalan eşyaları, tefleri, dümbekleri, masalları, kendilerine ait geçmişlerini hızla yok etmişlerdir. Birçokları ile derinlemesine görüşüldüğünde, kendilerinin çocukluklarında annelerinin çamaşırları beyazlatmak için kullandığı çamaşır

suyunu gizlice içtiklerini anlatırlar. Kendi geçmişlerinden utandıkları için, geçmişlerini ele veren renklerini böyle yok etmeye çalışmışlardır.

Toplum içerisinde o kadar gizlenmişler ki, aydınlar, toplumbilimciler bile onları görememiş. İşte bu görünmezlik toplumda yukarıdan aşağıya kadar işlemiştir. Söz açıldığında ya da yüz yüze gelindiğinde, belki de bu yüzden Afro-Türkler maruz kalmamaları gereken bütün sorulara ne yazık ki hâlâ maruz kalıyorlar. Afro-Türklerin görevleri gereği zorunlu olarak ya da başka sebeplerle gittikleri bazı yerleşim yerlerinde, inanması çok güç fakat siyah cilt rengini kir sanan, kir bilenlerle karşılaşabiliyorlar. Resmi tarihimiz de görmemek istemiş olacak ki, tarihte de pek bahsedilmez. Bazı tarihçiler Afro-Türklerin sayılarını iki elin parmak sayısını geçmeyecek kadar az olduklarından söz ederek tüm bu yaşanmışlıkları adeta inkâr edercesine üzerine basa basa söylerler. İzmir'in göbeğinde düne kadar çocuğunu ilkokula babasının getirip götürdüğü, farklı renginden ötürü diğer çocukların kızdırmalarına maruz kalmaması için babanın bu yolu seçtiği bilinmez. Daha düne kadar üniversiteyi kazanan bir kızımızla yurttan aynı odayı "Gece korkarız." diye kimse paylaşmak istemez. Özellikle büyük şehirlerde Afro-Türklerin ilk görüldüğünde resmi görevlilerce bile kimlik kontrolünden geçirildiği, ahret sorularına maruz bırakıldığı bilinmez. Toplum olarak görmediğimiz için de kızlarımızda ayrı, erkeklerimizde ayrı sarsıntılar yaşanmaya devam edecek. Üç beş araştırmayı saymazsak, günümüzde Afro-Türkler ile yapılmış araştırmalar yok denilecek kadar azdır. Üniversitelerin bile haberinin olmadığı bir konuda araştırma yapılması elbette beklenemez. Belki de bu yüzden bu insanların Türkçe konuşmaları hayretle karşılanır, yabancı sanılırlar. Oysa bu insanların babaları, nineleri bile bu topraklarda doğmuştur.

Büyük çoğunluğu bu topraklara köle olarak getirildi ve kendilerinin seçmedikleri bir yaşama sürüklendiler, seçmedikleri yaşamlarında kendi geçmişlerinden utandılar. Bugün ise yaşadıkları hayatlardan dolayı sarsıntılar geçirmektedirler. Öyle bir görünmezliğe bürünmüşler ki, kendilerini dahi unuttur hale gelmişler. Dernek çalışmalarımızı yürüttüğümüz İzmir'de yaşadıkları halde, altı yıldır derneğimizin ulaşamadığı, kendilerini göstermeyen, belki akrabalarımızı buluruz düşüncesiyle sadece dana bayramlarına katılmaya çalışan yüzlerce Afro-Türk var. Genç kızlarımız evliliği düşünmeye başladıklarında ilk akıllarına kendi çocukluklarında renklerinden ötürü yaşadığı sıkıntılar geliyor. Yaşadıkları sıkıntıları çocuklarının çekmemesi için mutlaka bir beyaz erkekle evlenmeye çalışıyor, aileleri izin vermezse kaçıyorlar. Afro-Türklerin eşlerinden ayrılmaları incelendiğinde, bu durumun, eşleri beyaz olan Afro-Türk bayanlarda bariz bir biçimde daha sık görüldüğü ortaya çıkıyor. İki yıldır derneğimize sağlanan ofis desteği sayesinde daha iyi

organize olunarak yapılan çalışmalar, tutulan belge ve arşivler bu sonuca kanıt teşkil edecek niteliktedir.

Yaşlı Afro-Türkler ile yapılan çalışmaların ayrı bir zorluğu var. Zaten güvenlerini kazanmak, size kendi geçmişlerini anlatmaya başlamaları çok uzun zaman alıyor. Kendilerinden olarak gördükleri Afro-Türlere bile bunları anlatabilmeleri için defalarca ziyaret edilmeleri gerekiyor. Ayrıca, ne yazık ki, içimizdeki çok yaşlıları her geçen gün tek tek kaybediyoruz.

Ege yöresinde onlarca yerleşim yerini gezdiğimizde Afro-Türklerde ilk göze çarpan, atalarından miras kalan yoksulluk ve ie kapanıklıktır. Söke yöresinde, yıllar önce hacca gidenlerin, gittiklerinin kanıtı olarak getirdikleri küçük çocuklar şu anda yaşlılar ve torunları var. Şu anda bile, özellikle bayramlarda, onları hacdan getirenlerin torunları, o yaşlı Afro-Türlere karşı vicdan azabı duyuyorlar olacaklar ki, zaman zaman yiyecek içecek getirerek gönül almaya çalışıyorlar. İşte bu şekilde bu topraklara getirilenler ile görüşmek çok zor oluyor. Geçmişlerini en çok unutmak isteyen kesimi bu insanlar oluşturuyor. Genellikle kendi içlerinde evlendirildikleri için de renklerini koruyan kesimdir ve bu insanlarımız "Hacdan gelmeyiz." ya da "Arabistan'dan gelmeyiz." derler kendilerine.

Sonuç

Afro-Türkler bugün yıllar önce kopan ilişkileri onarmaya, yeniden kurmaya, akrabalarını sadece ülke içerisinde değil, ülke dışında da aramaya başladılar. Afrika ülkeleri ve elçilikler ile kültürel konularda kurmaya çalıştıkları dostluk temelindeki ilişkiler aracılığıyla geçmişteki bilinmeyenleri bilmeye, bulmaya çalışıyorlar.

Tarihçi Yusuf Hakan Erdem'in de söylediği gibi, Amerikan Kongre Kütüphanesi'nde 600 dolayında köle anlatımı bulunduğu, Osmanlı dünyasında ise birkaç otobiyografik nottan başka bir şeyin bulunmadığı göz önüne alındığında, unutulmaya yüz tutmuş gerçek yaşam öykülerinin var olduğunu ve ortaya çıkarılmayı beklediğini söyleyebiliriz.

Afro-Türklerden bazılarında eski kartpostallarda rastladık; baktık geçtik. Bazen Arap bacı oldular; simaya alıştık. "Neden bu konağın hizmetçisi siyah?" diye kendimize hiç sormadık. Bazıları şarkıları ile evlerimize konuk oldular; koyu tenlerini merak bile etmedik. Sokakta, otobüste rastladık; buralı gibi giyinen, yaşadıkları bölgenin şivesiyle konuşan, bizim çorbalarımızı pişiren, bizim masallarımızı anlatan bu insanları tam da bizden saymadık.

Öncelikle Afro-Türkleri tanımaya çalışmakta büyük fayda var. Dernek ile birlikte üniversite öğrencilerinin sağdan soldan duydukları derme çatma üstünkörü bilgiler ile yapmaya çalıştıkları çalışmalardan bir şey çıkmıyor. Afro-

Türkler, genellikle kendileriyle konuşmaya gelenlerle konuşmak istemiyorlar. Hiç tanımadıkları kişilere neden hayat hikâyelerini anlatsınlar? Dernek çalışmaları ile birlikte başlayan dana bayramları, fotoğraf sergileri, kurumlaşma çalışmaları, paneller, Afro-Türk kadınlarla ilgili sosyo-demografik araştırmalar vb. bu insanları toplumsal alanda görünür kılmaya başladı. Tabii ki tüm bu gelişmelerde hem ülkemizde hem de dünyadaki kültürlerarası ilişkiler, dostluklar, yakınlaşmalar ve çalışmalar önemli rol oynadı. Toplumumuzda düne kadar aydınların bile habersiz olduğu Afro-Türkler ve onların gelenekleri bugün görünürlük kazanmaya başladı. Bu geleneklerin en bilineni ve önemlilerinden olan ve her Mayıs'ta kutlanmaya çalışılan dana bayramı "bahar şenliği" adı altında Kültür Bakanlığı desteği ile yapılıyor. Daha özgürlükçü yöndeki gelişmeler ile Afro-Türkler "Biz de buradayız." diyerek unutulmaya yüz tutmuş kültürlerini, geleneklerini aramaya, canlandırmaya başladılar. Afro-Türkler ile derinlemesine yapılan kültürel çalışmalarda ipuçları yakalamak her zaman mümkün; yeter ki yıllarca yaşatılan kültürlerin yok olmasını bir an önce engellemeye çalışalım. Çünkü Afro-Türkler hızla yok olmaya yüz tutan kültürler arasındadır.